

Amasya İlahiyat Dergisi – Amasya Theology Journal

e-ISSN 2667-6710

Aralık / December 2025, 27: 668-697

Sünbül Sinan'ın *Risâle-i Tahkikiyye* Adlı Eseri Bağlamında Devrân Zikrinin Meşruiyeti

Mehmet Şirin AYIŞ

Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi,

Tasavvuf Anabilim Dalı

Associate Professor, Bingöl University, Faculty of Islamic Sciences,

Department of Sufism

Bingöl / Türkiye

msayis@bingol.edu.tr

orcid.org/0000-0002-4732-4577

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 10 Şubat / February 2025

Kabul Tarihi / Accepted: 27 Mayıs / May 2025

Yayın Tarihi / Published: 30 Haziran / June 2025

Yayın Sezonu / Pub. Date Season: Haziran / June

Sayı / Issue: 25 **Sayfa /Page:** 668-697

Atıf / Cite as: Ayış, Mehmet Şirin. “Sünbül Sinan’ın *Risâle-i Tahkikiyye* Adlı Eseri Bağlamında Devrân Zikrinin Meşruiyeti [The Legitimacy of Devrân Dhikr in the Context of Sünbül Sinan’s Work *Risâle-i Tahkikiyye*]”. *Amasya İlahiyat Dergisi Amasya Theology Journal* 25 (June 2025): 668-697.

<https://doi.org/10.18498/amailad.1636561>

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Telif Hakkı ve Lisans / Copyright & License: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır. / Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0.

The Legitimacy of Devrân Dhikr in the Context of Sünbül Sinan's Work *Risâle-i Tahkikiyye*

Abstract

This study examines the views of Sünbül Sinan, the founder of the Sünbülüyye branch of the Halwatiyya Sufi order, on the legitimacy of the devrân dhikr within the context of his work *Risale-i Tahkikiyye*. Sünbül Sinan, the founder of the Sunbuliyya branch of the Halwatiyya order, was born in Merzifon, Amasya. After completing his initial education in his hometown, he traveled to Istanbul for further studies. There, Sünbül Sinan met Cemâl Khalwati and embarked on the path of Sufism. After receiving the caliphate from Cemâl Khalwati, he was sent to Egypt to engage in spiritual guidance activities. Following the death of his sheikh, Sünbül Sinan returned to Istanbul and assumed the position of postnişin at the Koca Mustafa Pasha Dervish Lodge, where he continued his scholarly and spiritual guidance activities until his death. In addition to his guidance effort, at the lodge, he delivered sermons on Fridays at mosques such as Ayasofya and Fatih, after which Sünbül Sinan performed the Khalwati devrân with his disciples. However, this practice was not well-received by the Istanbul qadi of the time, Sarıguruz Nureddin Efendi, who submitted a complaint to the Shaykh al-Islam Kemalpaşazade, requesting the punishment of the dervishes performing the devrân zikr. The Shaykh al-Islam approved the petition of complaint (şikâyetnâme) and requested that the necessary actions be taken. In response, Sünbül Sinan sent Mehmed Efendi, the head (postnişin) of the Shaykh Yavsî Lodge, to Kemalpaşazade in an effort to prevent the implementation of the fatwa. Upon Mehmed Efendi's request, the Shaykh al-Islam decided not to enforce the fatwa he had issued. In order to counter this process that had developed against the practice of devrân dhikr and to establish its religious legitimacy, Sünbül Sinan authored two treatises - first in Arabic, then in Turkish. According to Sünbül Sinan, those who issued fatwas against devrân dhikr based their objections on two main arguments. The first argument is that the dhikr performed in a circle while standing and turning (devrân) constitutes dancing (raqs). The second is that anyone who declares raqs to be permissible is an unbeliever (kafir), and those who perform it while believing it is impermissible are sinners (fasiq). According to Sünbül Sinan, if such claims were to be accepted, then it would be necessary to declare major scholars such as Imam al-Shafî'i and his followers within the school, as well as Imam al-Ghazali, Shihab al-Din al-Suhrawardi, Najm al-Din al-Dayâ, Ibn al-Farîd, Kashani, and many other accomplished scholars, as disbelievers. This is because these figures deemed devrân dhikr permissible, and some of them even

regarded it as a meritorious act and a form of worship. In his attempt to refute the claim that devrân dhikr constitutes raqs, Sünbül Sinan cited linguistic authorities as well as the works of various exegetes and jurists. According to him, the devrân dhikr performed collectively in a circle by those engaged in remembrance (dhikr) does not constitute raqs—neither in its lexical sense, nor in its legal (shar‘i) or customary (urfi) meanings. Drawing upon sources in which the term raqs is defined, the author seeks to demonstrate—along with supporting evidence—that devrân dhikr does not qualify as raqs. In his view, Imam al-Shafi‘i and certain other verified scholars (muḥaqqiq ulama) considered standing and vocal dhikr to be, in some circumstances, permissible, and in other situations even an act of worship. Given this, how could the opponents have issued a fatwa declaring that anyone who considers raqs to be lawful is a disbeliever? According to the author, declaring those who regard devrân dhikr—referred to by its opponents as raqs—as permissible to be disbelievers would necessitate the excommunication (takfir) of the mujtahids who also considered it lawful. However, according to some scholars, raqs is not only permissible but also a commendable state and a praiseworthy act. In the second part of his treatise, Sünbül Sinan responds to those who claim that devrân dhikr is unanimously prohibited (ḥaram) by consensus (ijma), citing Qur’anic verses, qudsi (divine) hadiths, prophetic (nabawi) hadiths, and legal opinions found in classical works of Islamic jurisprudence. The author first presents evidence supporting the permissibility of performing dhikr while standing, in a circle, and in the form of devrân. Sünbül Sinan then elaborates on the legitimacy of vocal (jahri) dhikr and its precedence (awlawiyya) over silent (khafi) dhikr, referencing verses from the Qur’an, sayings of the Prophet, and rulings from legal texts. Finally, Sünbül Sinan addresses and refutes the objections raised on the matter.

Keywords: Sufism, Sufi Order, Sünbül Sinan, Risale-i Tahkikiyye, Devrân Dhikr.

Sünbül Sinan’ın *Risâle-i Tahkikiyye* Adlı Eseri Bağlamında Devrân Zikrinin Meşruiyeti

Öz

Bu çalışma, Halvetiyye tarikatının Sünbüliyye kolunun kurucusu Sünbül Sinan’ın, *Risale-i tahkikiyye* adlı eseri bağlamında devrân zikrinin meşruiyetine dair ortaya koyduğu görüşleri ele almaktadır. Sünbül Sinan, Halvetiyye tarikatının Sünbüliyye kolunun kurucusudur. Aslen Amasya’nın Merzifon ilçesinde dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini memleketinde tamamladıktan sonra tahsil için İstanbul’a gitmiştir. Burada Cemâl Halvetî ile tanışmış ve tasavvuf

yoluna girmiştir. Cemâl Halvetî'den hilafet aldıktan sonra, irşad faaliyetlerinde bulunmak üzere Mısır'a gönderilmiştir. Şeyhinin vefatı üzerine tekrar İstanbul'a dönmüş ve Koca Mustafa Paşa Dergâhı'nda postnişinlik makamına geçmiş, vefatına kadar da burada ilim ve irşad faaliyetlerinde bulunmuştur. Dergâhtaki irşad faaliyetlerinin yanı sıra cuma günleri Ayasofya ve Fâtih gibi camilerde vaazlar vermiş, vaazlarının ardından dervişleriyle birlikte Halvetî devrânı icra etmiştir. Ancak bu uygulama, dönemin İstanbul kadısı Sarıgürz Nûreddin Efendi tarafından hoş karşılanmamış ve devrân zikri yapan dervişlerin cezalandırılması talebiyle Şeyhülislâm Kemalpaşazâde'ye bir şikâyetnâme ile durum arz edilmiştir. Şeyhülislâm, şikâyetnâmeyi onaylayarak gereğinin yapılmasını istemiştir. Bunun üzerine Sünbül Sinan, bu fetvanın uygulanmasını önlemek amacıyla, Kemalpaşazâde'nin yanına Şeyh Yavsî Zâviyesi postnişini Mehmed Efendî'yi göndermiştir. Mehmed Efendî'nin ricası üzerine Şeyhülislâm, verdiği fetvayı yürürlüğe koymaktan vazgeçmiştir. Sünbül Sinan, devrân zikrinin aleyhinde gelişen bu sürecin önüne geçmek ve devrân zikrinin dinî açıdan meşruiyetini ortaya koymak amacıyla önce Arapça ve ardından Türkçe olmak üzere iki risale kaleme almıştır. Sünbül Sinan'a göre devrân zikri aleyhinde fetva verenler iki hususu ileri sürmüşlerdir. Birincisi, ayakta ve halka halinde devrân zikri yapanların yapmış olduğu zikir, rakstur. İkincisi ise raksa helal diyen kafir, helal olmadığını söyleyip yapanlar ise fasıktır. Sünbül Sinan'a göre eğer onların bu sözü ile hareket edilecek olursa başta İmam Şâfiî ve mezhepte onun yolundan gidenler ile İmam Gazzâlî, Şehâbeddin Sühreverdî, Necmeddin Dâye, İbnü'l-Fârız, Kâşânî ve bunlar gibi birçok muhakkik alimin tekfir edilmesi gerekir. Çünkü bu zatlar devrân zikrini caiz görmüşler hatta bu şekilde zikretmeyi bazıları hakkında fazilet ve ibadet olarak kabul etmişlerdir. Sünbül Sinan, devrân zikrinin raks olduğu iddialarının iptali ile ilgili olarak hem lügat ehlinin hem de diğer müfessir ve fakihlerin eserlerinden nakiller yapmıştır. Ona göre zikir ehlinin toplu olarak halka şeklinde yaptıkları devrân zikri ne lügat manası ne de şer'î ve örfî anlamı itibarıyla raks değildir. Müellifimiz, raks kelimesinin tarifinin geçtiği bu eserlerden hareketle devrân zikrinin raks olmadığını delilleriyle birlikte ortaya koymaya çalışmıştır. Ona göre İmam Şâfiî ve bazı muhakkik alimler; ayakta ve sesli olarak yapılan zikri bazı durumlarda mübah görmüşler, bazı hallerde ise ibadet olarak kabul etmişlerdir. Hâl böyleyken bu muarızlar nasıl olur da raksı helâl kılan kimse kafir olur şeklinde fetva verebilmişlerdir? Müellifimize göre raks diye ifade edilen devrân zikrini caiz görenleri tekfir etmek, buna helâl nazarıyla bakan müçtehitlerin de tekfir edilmesini gerektirir. Halbuki bazı âlimlere göre raks, yalnızca mubah değil, aynı zamanda övgüye değer bir hâl ve övülmeye layık bir

fiildir. Sünbül Sinan, eserinin ikinci kısmında ise devrân zikrinin icma' ile haram olduğunu iddia edenlere Kur'an ayetleri, kudsî hadisler, Hz. Peygamber'den rivayet edilen nebevî hadisler ile fıkıh kitaplarında konu hakkında verilen fetvalardan hareketle cevaplar vermiştir. Müellifimiz evvela zikrin ayakta, halka halinde ve devrân şeklinde yapılması ile ilgili delilleri zikretmiş, daha sonra cehrî zikrin meşruiyeti ve hâfî zikre tercih edilmesinin fazileti ile ilgili ayet-i kerime, hadis-i şerif ve fıkıh kitaplarındaki delilleri ortaya koymuş ardından bu konudaki itirazlara cevaplar vermiştir.

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, Tarikat, Sünbül Sinan, Risale-i Tahkikiyye, Devrân Zikri.

Giriş

Devrân zikri, bir sûfînin dinlediği ilahi, gazel veya benzeri bir nağmenin etkisiyle kalbinde oluşan manevi coşku sonucunda ayağa kalkıp dönerek zikretmeye başlaması şeklinde tarif edilir. Bu zikir, bir kişinin tek başına dönmesiyle gerçekleşebileceği gibi, müritlerin topluca ayağa kalkarak halka halinde zikretmesiyle de icra edilebilir.¹

Sûfilerin ibadet niyetiyle gerçekleştirdiği bu zikir şekli, bazı âlimler tarafından semâ ve raks ile birlikte değerlendirilmiş ve dinî açıdan sakıncalı bulunmuştur. Bu doğrultuda, devrân zikrinin icrasının uygun olmadığına dair fetvalar verilmiş, bunu uygulayanların dinden çıkacağı, meşru görenlerin ise fâsık sayılacağı ileri sürülmüştür.²

Hem semâ hem de devrân zikrine karşı çıkanların itiraz noktası semâ'nın müzik ve çalgı ile kıyas edilmesi,³ ayakta ve dönerek yapılan devrân zikrinin ise raks olarak değerlendirilmesidir.⁴

Semâ ile ilgili ortaya çıkan tartışmalar üzerine İmâm-ı Gazzâlî (öl. 505/1111), *İhyâu ulûmî'd-dîn* adlı eserinde konuyu detaylı bir şekilde ele almış ve meseleye dini meşruiyet zemininde bir çözüm ortaya koymaya

¹ Bk. Süleyman Uludağ, "Devran", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/248.

² Semâ' ve devrân ile ilgili ortaya çıkan tartışmalar ve yazılan eserler hakkında geniş bilgi için bk. Ferhat Koca, "Osmanlı Fakihlerinin Semâ, Raks ve Devrân Hakkındaki Tartışmaları", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 7/13 (2004), 25-74; Dilaver Gürer, "Osmanlılar 'da Semâ, Devrân, Raks Tartışmaları ve İki Şeyhülislâm Risâlesi", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 26 (Şubat 2010), 1-23.

³ Bk. Gürer, "Osmanlılar 'da Semâ, Devrân, Raks Tartışmaları ve İki Şeyhülislâm Risâlesi", 3.

⁴ Sünbül Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Efendi, 1761), 2a.

çalışmıştır.⁵ Ancak Gazzâlî'nin bu çabalarına rağmen mesele kapanmamış, bir taraftan tartışmalar devam ederken diğer taraftan Çiştîyye⁶ ve Mevlevîyye⁷ gibi tarikatlarda semâ uygulaması devam etmiştir.

Semâ ve devrânla ilgili tartışmaların, Osmanlı döneminde ilk kez Yıldırım Bayezid'in (öl. 804/1403) saltanat yıllarında başladığı ifade edilmektedir. Bu dönemde yaşamış olan İbnu'l-Bezzâzî (öl. 827/1424), *el-Fetâvâü'l-Bezzâziyye* adlı eserinde, def, zurna, kaval ve ney gibi çalgı aletlerinin ilk kez Sâmirî tarafından icat edildiğini, bunları dinlemenin ve bu sesler eşliğinde raks etmenin icma' ile haram olduğunu savunmuş, raksı helal kabul edenlerin ise küfre düşeceğini ileri sürmüştür.⁸

Devrân zikriyle ilgili bir diğer önemli tartışma ise Fatih dönemi şeyhülislamlarından Molla Gürânî (öl. 893/1488) ile Zeyniyye tarikatı şeyhi Muslihuddin Mustafa Efendi (öl. 896/1491) arasında yaşanmıştır. Bu tartışmada, Molla Gürânî, devrân zikrini eleştirirken, Muslihuddin Efendi'nin müritlerinden Zenbilli Ali Efendi (öl. 932/1526) ise oyun ve eğlence amacı gütmekten ayakta devrân zikri yapmanın İslâmî kurallar açısından hiçbir sakıncasının olmadığını, ayrıca bunu uygulayan dervişlere karşı çıkanların yanlış yaptığını ve tevbe etmeleri gerektiğini bir fetva ile duyurmuştur.⁹

Zenbilli Ali Efendi'den sonra şeyhülisamlık makamına getirilen Kemalpaşazâde (öl. 940/1534), bir dönem devrân ile zikir yapılmasına karşı çıkmış ve sûfilerin halka olup dönmelerinin, ayaklarını yere vurup zikretmelerinin ibadet değil, bir "raks" olduğunu savunmuştur. Hatta Kemalpaşazâde, bu konuda *Risâle fi fetva'r-raks* adıyla bir eser kaleme

⁵ Ebû Hâmid Gazzâlî, *İhyâ'u Ulûmî'd-Dîn*, çev. Sıtkı Güllü (İstanbul: Huzur Yayınevi, 2012), II, 381-434.

⁶ Bk. İsa Çelik- Ömer Tay, "Çiştîyye Tarikatının Semâ ve Mûsikîye Yaklaşımı", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 21/1 (22 Haziran 2021), 201-230.

⁷ Bkz. Sâfi Arpaguş, "Hüccetü's-Semâ' XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mûsikî, Semâ' ve Devran Hakkındaki Dînî Tartışmalar ve İsmâil Ankaravî'nin semâ' müdâfaası", *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 7/3 (31 Aralık 2007), 369-399.

⁸ Koca, "Osmanlı Fakihlerinin Semâ, Raks ve Devrân Hakkındaki Tartışmaları", 27; Ahmet İnanır, "XVI. Yüzyıl Osmanlı Fakih ve Sûfilerinin Semâ, Raks ve Devrân Tartışmalarında Lehte ve Aleyhte Kullandıkları Hukûkî Deliller ve Değerlendirilmesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (15 Aralık 2014), 250.

⁹ Zenbilli Ali Efendi'nin devran zikri ile ilgili vermiş olduğu fetvalar hakkında geniş bilgi için bkz., Koca, "Osmanlı Fakihlerinin Semâ, Raks ve Devrân Hakkındaki Tartışmaları", 40-44; Reşat Öngören, "Osmanlılar Döneminde Sema ve Devrân Tartışmaları" 25 (Ocak 2010), 124.

almış, burada raksın haram olduğuna dair âlimler arasında görüş birliği bulunduğunu belirterek, bunu helal sayanların küfre düşeceğini ifade etmiştir.¹⁰

Kemalpaşazâde, daha önceden devrân zikrinin aleyhine fetvalar vermiş olsa da gerek Sümbül Sinan'ın yazmış olduğu *Riâle-i tahkikiyye* gerekse de dönemin hatırı sayılır kişileri ile yapmış olduğu görüşmeler sonucunda bu mesele hakkındaki kanaati değişmiş ve *Risâle fi tahkiki'l-hakk ve ibtilâi re'yi's-sufiyye fi'r-raksi ve'd-devrân* ismi ile yeni bir eser kaleme almış, bu eserinde devrân zikrinin belli şartlar yerine getirildikten sonra caiz olabileceğini ifade etmiştir.¹¹

Kemalpaşazâde'nin, devrân zikrinin aleyhinde vermiş olduğu fetvalarla ilgili kanaatini değiştirmesi bu tür tartışmaları bir süreliğine gündemden düşürse de bu asrın ikinci yarısından itibaren konu ile ilgili tartışmalar yeniden alevlenmiş, bunun üzerine dönemin şeyhülislâmı Ebüssuûd Efendi (öl. 982/1574), semâ, raks ve devrân aleyhinde birçok fetva vermiştir.¹² Vermiş olduğu fetvalara bakıldığında onun tavrının devrân zikrinden daha çok bu zikrin yapılış şekline karşı olduğunu görmek mümkündür. Ona göre devrân zikri yapanların yapmış oldukları bu uygulamanın meşru olması için zikir esnasında bazı kurallara riayet etmeleri gerekir. Aksi takdirde yapmış oldukları şey zikir değil, raks olur ve bu da haramdır. Bu sebeple, kâdıların raks ve devrân yapanlara engel olmasını istemiştir.¹³

Ebüssuûd Efendi'nin aleyhte verdiği fetvalar üzerine, bazı kâdılar, semâ ve devrân zikri yapan tasavvuf ehlinin aleyhinde faaliyete geçmeye başlamışlardır. Bunun üzerine Halvetiyye şeyhi Ümmî Sinan (öl. 976/1568), Ebüssuûd Efendi ile bu meseleyi konuşmuş ve Ebüssuûd Efendi'yi ikna etmiştir. Bu olaydan sonra, Ebüssuûd Efendi, sûfîlere karşı

¹⁰ Kemalpaşazâde, *Risâle fi beyânî'r-raksi ve'd-deverânî* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Reşit Efendi, 858), 206b; Geniş bilgi için bk. Ömer Yılmaz, "Kemalpaşazâde'nin Devrân, Raks ve Semâ'ya Dair Görüşleri", *Kemalpaşazâde Felsefe-Din-Edebiyat Araştırmaları*, ed. Murat Demirkol vd. (Ankara: Fecr Yayınları, 2022), 360-381.

¹¹ Kemalpaşazâde, *Risâle fi tahkiki'l-hakk ve ibtilâi re'yi's-sufiyye fi'r-raksi ve'd-devran*, Süleymaniye Kütüphanesi, Düğümlü Baba, 446, 88a-b; Geniş bilgi için bkz. Öngören, "Osmanlılar Döneminde Sema ve Devrân Tartışmaları", 125-128.

¹² Ebüssuûd Efendi'nin bu konularla ilgili vermiş olduğu fetvalar Ertuğrul Düzdağ tarafından bir araya getirilmiş ve yayınlanmıştır. Bkz., M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16 Asır Türk Hayatı* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 2000).

¹³ Ebüssuûd Efendi'nin, devrân için ileri sürdüğü şartlar hakkında geniş bilgi için bk. *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16 Asır Türk Hayatı*, 83-86.

çıkmaktan vazgeçmiş ve verdiği fetvalarda tartışmaya sebep olacak ifadelerden kaçınmıştır.¹⁴

Yukarıda Zenbilli Ali Efendi, Kemalpaşazâde ve Ebüssuûd Efendi gibi şeyhülislamlık yapmış üç önemli şahsiyetin devrân zikri ile ilgili yaklaşımları ele alındı. Zenbilli Ali Efendi, aleyhte fetva verme yerine bizzat bu uygulamaların dindeki meşruiyetini savunmuş ve buna karşı çıkanları ağır bir şekilde eleştirmiştir.¹⁵

Diğer iki şeyhülislam her ne kadar daha önceden bu uygulamalar hakkında aleyhte fetva vermiş olsalar da Kemalpaşazâde'nin, Sünbül Sinan ile, Ebüssuûd Efendi'nin ise Ümmî Sinan ile görüşmesinden sonra sûfilerin yapmış olduğu bu uygulamalarla ilgili daha önce vermiş oldukları fetvalarını gözden geçirme gereği duymuş ve bu uygulamalar hakkında tasavvuf ehlini de rahatlatacak yeni fetvalar vermişlerdir.

Şeyhülislâmların, devrân zikri hakkında daha önce verdikleri fetvalarında meydana gelen bu değişiklik onların aynı zamanda kamu maslahatını ve düzenini gözetten fakihler olduklarını da göstermektedir. Bu anlayış sayesinde meseleleri yalnızca sebep-sonuç ilişkisi çerçevesinde ele almakla yetinmemişler, aynı zamanda tasavvufun yanlış anlaşılmasını engellemiş ve tasavvuf ehline saygı duyan bir yaklaşım ortaya koymuşlardır. Böylece, kendi dönemlerinde bu konular üzerinden doğabilecek toplumsal çatışmaların önüne geçerek sosyal barışı koruma yönünde önemli bir rol üstlenmişlerdir.¹⁶

Burada dikkat edilmesi gereken önemli diğer bir husus ise tarikatların kendi tekke ve zaviyelerinde gerçekleştirdikleri bazı uygulamaların yalnızca fikhî açıdan dinin ruhuna uygunluğuyla değil, aynı zamanda kamu düzeni açısından maslahata uygunluğuyla da değerlendirilmesi gerektiğidir. Zira tasavvuf ehlinin tekke ve zaviyelerde icra ettikleri bu uygulamalar, cami ve mescitlere taşındığında ulemanın

¹⁴ Hem Ebüssuûd Efendi ile İbrahim Ümni Sinan arasında geçen olayların ayrıntısı hem de Ebüssuûd Efendi'nin konuya olumlu yaklaşımını gösteren fetva suretleri hakkında geniş bilgi için bkz., Öngören, "Osmanlılar Döneminde Sema ve Devrân Tartışmaları", 130.

¹⁵ Zenbilli Ali Efendi'nin hem bu konuyla ilgili yazmış olduğu risâle hem de vermiş olduğu fetvalar hakkında geniş bilgi için bk. Koca, "Osmanlı Fakihlerinin Semâ, Raks ve Devrân Hakkındaki Tartışmaları", 52-53.

¹⁶ Kemalpaşazâde ve Ebüssuûd Efendi'nin tasavvufa ve tasavvuf ehline yaklaşımı hakkında geniş bilgi için bk. Mustafa Salih Edis, "Şeyhülislam Kemalpaşazâde ve Ebüssuûd Efendi'nin İttifak ve İhtilaf Ettikleri Tasavvufi Meseleler", *Kemalpaşazâde Felsefe-Din-Edebiyat Araştırmaları*, ed. Murat Demirkol vd. (Ankara: Fecr Yayınları, 2022), 342-349.

tutumu değişmiş ve yasaklayıcı bir tutum içerisine girmişlerdir. Hatta bunun da ötesine geçerek, bu tür uygulamaları sürdürenlere karşı cezai işlem uygulanmasını dahi talep etmişlerdir.

Böyle bir durumu, Sünbül Sinan'ın (öl. 936/1529)¹⁷ Ayasofya ve Fâtih gibi büyük camilerde yaptığı vaazların ardından, dervişleriyle devrân zikri icra etmesi üzerine İstanbul kâdısı Sarıgürz Nüreddin Efendi'nin (öl. 928/1522), Kemalpaşazâde'ye devrân zikri yapan dervişlerin yakalanıp cezalandırılması için yazmış olduğu şikâyetnâmede görüyoruz.¹⁸

Bu olayın ardından Sünbül Sinan, meseleye ilmî açıdan meşruiyet kazandırmak amacıyla devrânla yapılan zikrin cevazına dair önce Arapça, ardından da Türkçe olmak üzere iki risale kaleme almıştır.¹⁹

Bu makalemizde, Sünbül Sinan'ın, devrân zikrinin cevazına dair yazmış olduğu *Risale-i tahkikiyye* adlı eseri bağlamında devrân zikrinin meşruiyeti ele alınacaktır. Çalışma, eserin Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 1761 numarada kayıtlı Arapça nüshası esas alınarak hazırlandı. Çalışmada, müellifin bu nüshada dile getirdiği konular bağlamında evvela devrân zikrine yönelik ulemanın aleyhte verdiği fetvalara yer verilecek daha sonra Sünbül Sinan'ın bu fetvalara karşı ortaya koymuş olduğu deliller ele alınacaktır.

Çalışmada ismi geçen müelliflerin tam isimleri ve vefat tarihleri ile yazmış oldukları eserlerin tam isimleri konusunda Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinin ilgi maddelerinden istifade edilmiştir.

Ayrıca çalışmanın sonlarına doğru risâlenin bir adet Osmanlıca nüshasının tercümesi ile yine eser üzerine hazırlanmış bir yüksek lisans tezine ulaştık. Her iki çalışma da eserin farklı nüshaları üzerinden yapıldığından, çalışmamız esnasında nüsha farklılıklarından kaynaklı eser ve müellif isimlerinin tashihi ile bölüm başlıklarının tasnifi gibi konularda söz konusu eserlerden istifade ettik. Özellikle yüksek lisans çalışmasında Sünbül Sinan'ın risâlesinde geçen hadislerle şahıs ve eser isimlerinin geçtiği kaynaklar, dipnotlarda detaylı bir şekilde

¹⁷ Hayatı, eserleri ve Sünbülüyye tarikatı hakkında geniş bilgi için bk. Hür Mahmut Yücer, "Sünbül Sinan", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi Yayınları, 2009); Hür Mahmut Yücer, "Sünbülüyye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi Yayınları, 2010).

¹⁸ Geniş bilgi için bk. Yusuf b. Yakup, *Menâkıb-ı şerîf ve tarikatnâme-i pîrân ve meşâyih-i tarikat-ı alîyye-i halvetiyye* (İstanbul, 1290), 374-376.

¹⁹ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761); Sünbül Sinan, *Risâle der hakk-ı zikr-i devrân* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Atıf Efendi, 1398).

verildiğinden hem tekrara düşmemek hem de yazı karakteri açısından makalenin hacmini aşmamak için çalışmamızın ilgili yerlerinde ayrıca bir dipnotlandırma yoluna gitmedik, bunun yerine bilginin geçtiği sayfadaki varak numarasına vermekle yetindik.²⁰

Sünbül Sinan, risâlesinde devrân zikrinin aleyhine fetva verenlere cevap verirken bir usul ve yöntem takip etmiştir. Evvela tartışmaya sebep olan “raks” kavramından kaynaklı yanlış anlaşılmaları düzeltmek için lügat kitaplarına müracaat etmiş, daha sonra sırasıyla ayet, kudî hadis, nebevî hadis ve fıkıh kitaplarındaki fetvalardan hareketle delillerini ortaya koymuştur.²¹ Müellifin bu metodu hem bahse konu tercümede hem de yüksek lisans tezinde sistemli başlıklar haline getirilerek ele alınmıştır.²² Biz de müellifin devrân zikrinin meşruiyetine dair ortaya koyduğu bu delillerin daha rahat bir şekilde anlaşılması için çalışmamızda bu başlıklandırma şeklini kullandık.

1. Devrân Zikrine Karşı Çıkanların İddiaları

Sünbül Sinan, eserine besmele, hamdele ve salvele ile başlar, ardından devrin Padişahı Yavuz Sultan Selime, vezirlerine, din ve devlet işlerinde kendisine yardımcı olanlara dua ile devam eder. Daha sonra bazı öğrencilerinin ve dostlarının tarikat ehlinin yoluna sülûk etmek isteyenleri engelleyenlerin ortaya attıkları bazı şüphelere karşı cevap yazmasını istediklerini kendisinin de bu talebi kabul ettiğini ve eserini, tasavvuf yolu üzere yaşayan, irfan sahibi ve yakîn ehli kimseler için *Risale-i tahkikiyye* olarak isimlendirdiğini ifade eder.²³

Sünbül Sinan, risâlenin girişinde, bazı insanların öğrenmek için değil de taassup amaçlı olarak sûfîlerin ayakta, toplu olarak ve daire şeklinde zikir yapmalarının caiz olup olmadığı hususu ile ilgili olarak kendisinden konunun meşruiyetine dair fetva istediklerini söyler.

Müellifimize göre devrân zikrine karşı çıkan bu kimseler, henüz Mu‘tezile mezhebinin, evliyanın kerâmeti ve sûfîlerin vecd, sekr, heyman gibi hâllerini inkâr eden görüşleri ile Ehl-i sünnetin, evliyanın

²⁰ Sünbül Efendi, *Risâle-i tahkikiyye (Osmanlıca)*, çev. Müfid Yüksel (İstanbul: Fulya Yayınları, 2001); Yunus Bozbuğa, *Bir Fetvâ Tercih ve Tahrîc Örneği Olarak Sünbül Sinan Efendi'nin Risâle-i Tahkikiyye'si* (Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019).

²¹ Bkz., Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 8b.

²² Sünbül Efendi, *Risâle-i tahkikiyye (Osmanlıca)*, 5-35; Bozbuğa, *Bir Fetvâ Tercih ve Tahrîc Örneği Olarak Sünbül Sinan Efendi'nin Risâle-i Tahkikiyye'si*, 63-158.

²³ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 1b.

kerâmeti ve içinde bulunduğu hâli bilen görüşleri arasındaki farkı dahi bilmeyen, fakat kendilerini Ehl-i sünnet ve'l-cemaat ehlinen kabul eden, diğer taraftan Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî mezhebinin müdekkik alimlerinin fikirlerini araştırma ve inceleme gereği duymayan, dolayısıyla verdikleri hükmün kendi aleyhlerinde olacağını da bilmeden, tasavvuf ehlinin yapmış olduğu devrân zikrinin “raks” olduğunu ve raksın da icma' ile haram olduğunu, buna helal diyenin kafir, haram olduğunu bildiği halde yapmanın ise fasık olacağı konusunda fetva verdiler.²⁴

Sünbül Sinan'a göre bu fetvayı verenler, Mu'tezile mezhebine mensup Zemahşerî'nin (öl. 538/1144) Keşşaf isimli tefsirinde: “Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın”²⁵ ayeti ile “Ey iman edenler, sizden kim dininden dönerse, iyi bilinmeli ki; Allah ileride öyle bir kavim getirecek ki, Allah, onları sever, onlar da Allah'ı severler. Mü'minlere karşı alçak gönüllü, kafirlere karşı izzetlidirler”²⁶ mealindeki ayetleri açıklarken, Allah'ın zatını hakiki manada sevmenin mümkün olmadığı şeklindeki açıklamalarına uyararak tasavvuf ehlinin Allah sevgisinden dolayı kendinden geçme, vecde gelme, ilahi okuma ve raks etme gibi uygulamalarını yanlış buldular ve buna karşı çıktılar.²⁷

Müellifimize göre bu fetvayı verenler bunu söylerken, Fahreddin Razî'nin (öl. 606/1210): De ki: “Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin”²⁸ ayetinin tefsirinde verdiği hüküm ile Sa'düddîn Teftâzânî'nin (öl. 792/1390) Zemahşerî'nin Keşşâf isimli tefsirine yazmış olduğu haşiyede bu ayetle ilgili olarak vermiş olduğu hükümden habersiz idiler. Dolayısıyla onlar bu fetvayı verirken, Kurtubî'nin (öl. 671/1273) tefsirinin bazı yerlerinde bu konu ile alakalı olarak vermiş olduğu hükümler ile Bezzâzî'nin (öl. 827/1424), çeşitli meselelerle dair yazmış olduğu *el-Fetâva'l-Bezzâziyye* adlı eserinde Kurtubî ve Keşşâf'ın müellifini taklit ederek “raksın haramlığı, dört mezhebe göre icma' ile sabittir” hükmüne dayandılar.²⁹

2. İddialara Cevaplar

Sünbül Sinan'a göre bu büyük bir iftiradır. Çünkü Şâfiî mezhebinde *raks*, haram değildir. Zira Şâfiî mezhebindeki ulema, raksın

²⁴ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 2a.

²⁵ Âl-i İmrân 3/31.

²⁶ el-Mâide 5/54.

²⁷ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 2b.

²⁸ Âl-i İmrân 3/31.

²⁹ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 2b.

haram olmadığı şeklinde fetva vermişlerdir. İmam-ı Gazzâlî, *İhyâ'* sında, raksın hükmünü, kalpte meydana getirdiği duygunun hükmüne bağlamıştır. Eğer raks sonucunda kalpte meydana gelen duygu mübah ise raks mubahtır. Eğer kalpteki duygu mekruh ise raks da mekruhtur.³⁰

Müellifimize göre bu fetvayı verenler yukarıda zikredilen hususlardan dolayı büyük bir hata işlemişlerdir ve verdikleri fetva batıldır. Ona göre bu fetvayı verenler iki husus ileri sürmüşlerdir: Birincisi, ayakta ve halka halinde devrân zikri yapanların yapmış olduğu zikir, rakstır. İkincisi ise raksa helal diyen kafir, helal olmadığını söyleyip yapanlar ise fasıktır.³¹

Sünbül Sinan'a göre eğer onların bu sözü ile hareket edilecek olursa başta İmam Şâfiî (öl. 204/820) ve mezhepte onun yolundan gidenler ile İmam-ı Gazzâlî, Şehâbeddin Sühreverdî (öl. 632/1234), Necmeddin Dâye (öl. 654/1256), İbnü'l-Fârız (öl. 632/1235), Kâşânî (öl. 736/1335) ve bunlar gibi birçok muhakkik alimin tekfir edilmesi gerekir. Çünkü bu zatlar devrân zikrini caiz görmüşler hatta bu şekilde zikretmeyi bazıları hakkında fazilet ve ibadet olarak kabul etmişlerdir.³²

Sünbül Sinan, bu fetvanın batıl olduğunu, derinlikli bir araştırma ve faydalı bilgilerle üç bölüm halinde ortaya koyduğunu ifade eder.

Birinci bölümde, “zikir ehlinin toplu bir şekilde halka halinde ve sesli olarak yapmış oldukları devrân zikrinin raks olduğu” iddialarının yanlışlığını, ikinci bölümde ise “devrân zikri rakstır, raks ise icma' ile haramdır, buna helal diyen kafirdir, helal olmadığını söyleyip yapan ise fasıktır” fetvasının yanlışlığını delilleri ile beraber ortaya koymaya çalışmıştır.³³

Müellifimiz, burada böyle yol takip edeceğini söylese de devrân zikrine raks diyenlere ağırlıklı olarak eserin ikinci bölümünde cevap verir. Çalışmamızda, konu bütünlüğünün sağlanması açısından devrân zikrine raks diyenlere verdiği cevaplar birinci bölümde, devrân zikri rakstır, raks ise icma' ile haramdır diyenlere verdiği cevapları ise ikinci bölümde ele alındı.

Üçüncü bölüm ise: “De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki, Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın”³⁴ ayetinden, “Allah kâfirleri

³⁰ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 2b.

³¹ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 2b.

³² Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 3a.

³³ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 3a.

³⁴ Âl-i İmrân 3/31.

sevmez"³⁵ ayetine kadar olan kısmının te'vil ve tahkiki ile "Ey iman edenler, sizden kim dininden dönerse"³⁶ ayetinden, "Üstün gelecek olanlar şüphesiz Allah'ın tarafını tutanlardır"³⁷ ayetine, yine "Allah kimin gönlünü İslâm'a açmışsa"³⁸ ayetinden, "Allah kimi de saptırırsa artık ona yol gösteren olmaz"³⁹ ayetleri ile ilgili bazı müfessirlerin tefsirlerinde yapmış oldukları şüpheli yorumlara cevap vermeye yönelik ortaya koyduğu delillerdir.⁴⁰

Müellifin bahsettiği üçüncü cevap elimizdeki mevcut nüshalarda maalesef yazılı değildir. Çalışma esnasında yapmış olduğumuz araştırmalarda da konu ile ilgili somut herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

2.1. Birinci Cevap: Devrân Zikrinin Raks Olduğu İddialarının İptali

Sünbül Sinan, devrân zikrinin raks olduğu iddialarının iptali ile ilgili olarak hem lügat ehlinin hem de diğer müfessir ve fakihlerin eserlerinden nakiller yapar. Ona göre zikir ehlinin toplu olarak halka şeklinde yaptıkları devrân zikri ne lügat manası ne de şer'i ve örfi anlamı itibarıyla raks değildir. Müellifimize göre Fîrûzâbâdî (öl. 817/1415)'nin *el-Kâmûsü'l-muhît* adlı eseri başta olmak üzere birçok lügat aliminin eserinde raks; oynamak şeklinde tarif edilmiştir.⁴¹

Müellifimiz, daha sonra raks kelimesinin kullanımı ile ilgili çeşitli eserlerden nakillerde bulunur. Mesela *Cemel* adlı eserde raks, ma'rûf yani bilinen bir şey olup bütün insanlara göre hususi bir oyun ve belli ritimlerle yapılan hareketlerdir. Ayrıca raks, bilen herkes tarafından yapılabilecek bir oyun değildir. Bu oyunu oynamak için belli bir eğitime ihtiyaç vardır. Yine raks, ayakta, toplu halde ve halka şeklinde de yapılmaz. Dolayısıyla raks, bir kişinin ayakta belli ritimlerle vücudunu hareket ettirerek oyun oynamasıdır. Yine Gazzâlî, *İhyâ'u ulûmi'd-dîn* adlı eserinde, semâ sonucunda kalbe gelen hâle vecd dendiğini, vecdin ise insanın kol ve bacak gibi uzuvlarının hareket etmesi olduğunu ifade eder. Bu hareketler, eğer ölçüsüz bir şekilde meydana gelirse, buna "ızdırıp", eğer belli ölçülere göre ortaya çıkarsa, buna da "tasfîk" ve "raks" adı verildiğini söyler".⁴²

³⁵ Âl-i İmrân 3/32.

³⁶ el-Mâide 5/54.

³⁷ el-Mâide 5/56.

³⁸ ez-Zümer 39/22.

³⁹ ez-Zümer 39/23.

⁴⁰ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 3a.

⁴¹ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 3a.

⁴² Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 3b.

Müellifimiz, raksın tarifinin geçtiği bu eserlerden hareketle devrân zikrinin raks olmadığına dair bu bilgileri verdikten sonra kendi döneminde bu fetvayı verenler hariç hiç kimsenin tasavvuf ehlinin zikir esnasında yapmış olduğu devrâna raks demediğini ifade eder. Ona göre İmam Şâfiî ve bazı muhakkik alimler raksı, bazı durumlarda mübah görmüşler, bazı hallerde ise ibadet olarak kabul etmişlerdir. Hâl böyleyken bu kimseler nasıl olur da raksı helâl kılan kimse kafir olur şeklinde fetva verebiliyorlar.⁴³

Sünbül Sinan'a göre devrân rakstır, raks ise Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî mezhebine göre icma' ile haram kılınmıştır şeklinde fetva verenler, eğer bu ifadelerinden her türlü raksın icma' ile haram olduğunu kastediyorlarsa bu büyük bir iftiradır. Çünkü *Şerhü'l-Manzûme* adlı eserde İmam Şâfiî'nin, makamla şiir ve manzumeleri söylemek ve dinlemek, yani teganni ve nağme yapmak mubahtır dediği nakledilir. Ancak bunun ölçüsü, dinlenen şeyin insanın kötü duygularını tahrik etmemesi ve yapılan işin alışkanlık haline getirilmemesidir. Çünkü teganniye meslek haline getiren kimse sefih sayılır ve şahitliği kabul edilmez. Teganni yapmanın mübahlığına dair bu hükümler, kılıç ile oynamak, raks etmek ve benzeri oyunlar için de geçerlidir".⁴⁴

Müellifimiz, Şâfiî fıkıh kitaplarından *el-Muharrer*, *el-Envâr*, *el-Lübâb*, *el-Lübâb*'ın şerhi ve *el-Hâvî* gibi eserlerde, herhangi bir çalgı aleti kullanmaksızın, sadece normal sesle şiir ve şarkı gibi nağmeler okumanın ve dinlemenin haram değil, mekruh olarak zikredildiğini belirtir. Bu eserlere göre, kılıçla oynamak da haram değil, yalnızca mekruhtur. Çünkü bu oyun, sadece ölçülü birtakım hareketlerden ibarettir. Nitekim rivayetlerde sabit olmuştur ki, Hz. Peygamber, raks ederek oynayan Habeşlileri seyreden Hz. Âişe için beklemiş ve onu korumak amacıyla ona perdedârlık etmiştir. Bu da bazı oyun ve eğlencelerin, uygun ölçülerde yapıldığında dinî açıdan problem teşkil etmediğini göstermektedir.⁴⁵

Müellifimiz, eserinde, konuyla ilgili olarak bazı alimlerden nakillerde bulunur. Mesela Nevevî'nin, *el-Umde* adlı eserinde, belirttiğine göre raksın aşırılığa kaçmadan, belirli bir düzen içinde yapılması halinde mübah olacağını, Gazzâlî'nin de *el-Vasît* adlı eserinde aynı görüşü benimsediğini, Şâfiî fıkıh kitaplarından *el-İclî*'nin *Şerhü'l-*

⁴³ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 3b.

⁴⁴ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 15b.

⁴⁵ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 16a.

veciz eserinin “Kitabu’ş-Şehadet” adlı bölümünde raksın haram olmadığını ifade ettiklerini nakleder. Yine Kâdî Hüseyin’den yaptığı nakilde maneviyatı güçlü, hâl ve vecd sahibi kimseler için raksın mübah, ancak böyle olmayanlar için ise mekruh olduğunu ifade eder. Müellifimize göre de manevi bir derinlik ve vecd haliyle yapılan raks, ruhsal bir arınma ve Allah’a yakınlaşma aracı olarak kabul edilirken, aynı uygulama sıradan bir zevk ve eğlence amacı taşıyorsa mekruh kabul edilmiştir.⁴⁶

Sünbül Sinan’a göre, bütün bu nakledilen bilgiler, raks diye aleyhte fetva verilen devrân zikrinin, Şâfiî mezhebi fakihleri, İmam-ı Gazzâlî, tahkik ehli zahir ve batın bütün alimlerin görüşüne göre mübahtır. Hatta bu zevata göre bazı hallerde niyetin durumuna göre ibadet bile sayılır.⁴⁷

Müellifimize göre bu deliller, tef çalmanın, kalkan ile oynamanın, sevinç günlerinde Habeşlilerin oynadığı raksa bakmanın da caiz olduğunu göstermektedir. Özellikle bayram günlerinde, sünnet düğünlerinde veya bir yakının gurbetten döndüğü zamanlarda yani şer'an sevinmesi caiz olan her türlü vesileyle bu tür oyun ve tegannileri icra etmek caizdir.⁴⁸

Müellifimize göre bu durumda raks diye ifade edilen devrân zikrini caiz görenleri tekfir etmek, buna helâl nazarıyla bakan müçtehitlerin de tekfir edilmesini gerektirir. Halbuki bazı âlimlere göre raks, yalnızca mübah değil, aynı zamanda övgüye değer bir hâl ve övülmeye layık bir fiildir. Zira Hz. Peygamber’den, ashabından ve tasavvuf büyüklerinden bu tür hareketler meydana gelmiştir.⁴⁹

Sünbül Sinan’a göre devrân zikri aleyhine fetva verip bu konuda icma’ vardır diyenler yanlış fetva vermişlerdir. Zira sarîh ve kat’i icma’, sahabeler arasında meydana gelen ve mevcudiyeti tevatürle kesin olarak sabit olan bir icma’dır. Halbuki böyle bir icma’nın hiçbir zaman vuku bulmadığı kesin olarak bilinmektedir. Dolayısıyla, konu ile ilgili icma’ın vuku bulduğunu iddia etmek büyük bir iftiradır. Ayrıca, tevatür yoluyla kesin olarak tespit edilemeyen bir sahabe icma’ı, bir hususa aykırı davrananların tekfir edilmesine sebep olamaz. Aynı şekilde, meşhur

⁴⁶ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), vr: 16a.

⁴⁷ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 19b.

⁴⁸ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 16b.

⁴⁹ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 19b.

veya ahad yolla gelen icma' haberlerine muhalefet de tekfiri gerektirmez.⁵⁰

2.2. İkinci Cevap: Devrân Zikrinin, İcma' ile Haram Olmadığının Delilleri

Sünbül Sinan, bu bölümde devrân zikrinin icma' ile haram olduğunu iddia edenlere Kur'an ayetleri, kudsî hadisler, Hz. Peygamber'den rivayet edilen nebevî hadisler ve fıkıh kitaplarında konu hakkında verilen fetvalardan hareketle cevaplar verir. Evvela zikrin ayakta, halka halinde ve devrân şeklinde yapılması ile ilgili delilleri zikreder, daha sonra cehrî zikrin meşruiyeti ve hâfî zikre tercih edilmesinin fazileti ile ilgili ayet-i kerime, hadis-i şerif ve fıkıh kitaplarındaki delilleri ortaya koyar ardından bu konudaki itirazlara cevaplar verir.

2.2.1. Cehrî Zikrin, Ayakta, Halka Halinde ve Devrân Şeklinde Yapılmasının Delilleri

Sünbül Sinan'a göre tasavvuf ehli ve onların yolundan gidenlerin yapmış oldukları devrân zikrinin durumu üç cihet ile ayet-i kerime ve hadis-i şeriflerde geçen durumlara benzemektedir:

Birinci cihet, mukarreb meleklerin, arşın etrafını tavaf ve devrân etmeleri gibidir. Bunun delili; *"Melekler, arşın etrafını tavaf ederek Rablerini hamd ile tesbih ediyorlar"*⁵¹ ayetidir. Müellifimize göre Kâdî Beyzâvî (öl. 685/1286), Fahreddin Râzî (öl. 606/1210) ve Begavî (öl. 516/1122) tavaf anlamına gelen "Haffine" kelimesini "muhtikîn" yani çevrelemek, kuşatmak, "muhtîfîn" yani her tarafını kuşatarak tavaf etmek şeklinde anlamışlardır.⁵²

İkinci cihet, meleklerin, halka halinde zikir meclislerinin etrafında dönmeleri gibidir. Bunun delili; Hz. Peygamber'in şu hadisidir: "Bir topluluk Allah'ı zikretmek üzere bir araya gelirse melekler onların etrafını sarar, Allah'ın rahmeti onları kuşatır, üzerlerine sekînet iner ve Allah, onları kendi katında bulunanların meclisinde över".⁵³

Üçüncü cihet ise meleklerin, ilim meclisinin etrafında dönmeleri gibidir. Bunun delili ise Hz. Peygamber'in şu hadisidir: "Bir grup insan, Allah'ın kitabını okuyup ondan ders almak üzere Allah'ın evlerinden

⁵⁰ Sinan, *Risâle -i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 20a.

⁵¹ ez-Zümer 39/75.

⁵² Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 4a.

⁵³ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 4a.

birinde bir araya gelecek olsalar, mutlaka üzerlerine sekinet iner, Allah'ın rahmeti onları kuşatır, melekler de kanatlarıyla onları sararlar. Allah, onları, yanında bulunan yüce topluluğun yanında anar."⁵⁴

Dikkat edilirse birinci cihette melekler arşın etrafını, ikinci cihette zikir meclislerinin etrafını, üçüncü cihette ise ilim meclislerinin etrafını tavaf ettikleri ifade edilmektedir. Burada müellifin ortaya koymuş olduğu delillerin sıralamasına riayet etmeye çalıştık.

Müellifimiz, devrân zikri yapanların durumunu ayet ve hadisler ışığında üç yönden meleklerin yapmış olduğu devrân zikrine benzettikten sonra ulemanın konu ile ilgili görüşlerine yer vermiştir. Müellifimize göre Vecîhüddin el-Kâdî (öl. 725/1325), *Şerhu Meşâriki'l-envâr* adlı eserinde "haffethumu'l-melâ'iketu" ifadesini, yani onları tavaf ediyorlar, onların yaptıkları işi teşvik etmek ve bereketlendirmek için etraflarında dolanıyorlar şeklinde izah etmiş ve bu hadislerin aynı zamanda zikir halkasının faziletine de delalet ettiğini ifade etmiştir.⁵⁵

Müellifimize göre Zeynu'l-Arab da (öl. 758/1357), *Mesâbîh* adlı eserinin şerhinde "haffethumu'l-melâ'iketu" yani melekler onları çevreledi, kuşattı, onları tavaf ettiler, Kur'an ve ilim dersini işitmek, onları belâ ve musibetlerden korumak ve onlarla selamlaşmak için etraflarında devrân ettiler şeklinde izah etmiştir.⁵⁶

Müellifimize göre bu izahlardan da açıkça anlaşılmaktadır ki tasavvuf ehlinin toplu halde zikir yapmalarının durumu meleklerin toplu halde arşın etrafında, zikir halkalarının etrafında ve ilim meclislerinin etrafında zikretmeleri gibidir. Yine zikir ehlinin namazdaki kıyıamları; meleklerin kıyâmı, rükuları; meleklerin rükusu, secdeleri de meleklerin secdesi gibidir. Dolayısıyla bu anlatılan hususlardan da anlaşılmaktadır ki cehrî olarak zikir yapmak övülmüştür ve makbuldür. Zira melekler arşın gölgesinde hiç ara vermeden kesintisiz olarak bu zikri yapmaktadırlar.⁵⁷

Sünbül Sinan'a göre cehrî zikir haramdır diyenler bu hususu Ebû Hanife'nin zikir konusu ile ilgili bir görüşüne dayandırırılar, fakat bu doğru değildir. Zira Ebû Hanife ile Şâfiîler arasındaki ihtilaf, cehrî zikrin

⁵⁴ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 4a.

⁵⁵ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), vr: 4a.

⁵⁶ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 4a.

⁵⁷ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), vr: 4b.

haramlığı konusunda değil, zikrin, hangi durumlarda cehrî ya da hafî olmasının daha faziletli olduğu hususu ile ilgilidir.⁵⁸

Müellifimize göre bu izahlardan sonra cehrî zikir haramdır diyenler büyük bir hata etmiş olurlar. Bu hataya da Kur'ân ayetlerinin, sahih hadislerin ve fıkıh kitaplarının bu konuyla ilgili ortaya koymuş oldukları sağlam ve sahih deliller üzerinde yeterince düşünmediklerinden dolayı ancak gafiller razı olur ve cahiller iltifat eder.⁵⁹

2.2.2. Cehrî Zikrin Meşruiyeti ile İlgili Ayetler

Sünbül Sinan'a göre, "*Beni zikredin, ben de sizi zikredeyim*"⁶⁰ ayetinde geçen "*beni zikredin*" kelimesi umumi ve mutlak bir lafızdır ve hem cehrî hem de hafî zikri kapsar. Hanefî usulünde de izah edildiği gibi umumi ve mutlak lafız kendisini tahsis eden bir durum olmadığı sürece hususi lafız gibi kat'î bir delildir. Yine "*Onlar ayakta, otururken ve yanları üzerine yatarken Allah'ı zikrederler*"⁶¹ ayetiyle ilgili olarak alimlerin genel kanaatine göre buradaki "*zikir*" bu hâlin daimî olduğunu ifade eder. Yani bu şekilde zikredenler ister ayakta ister oturarak isterse de yanları üzerinde yatmış olsunlar bunlar devamlı zikir hâlinde dirler ve bu hâli asla terk etmezler.⁶²

Müellifimiz, bu ayetin manası kapsamında şu rivayeti delil getirir: İbn Ömer, Urve b. Zübeyr ve sahabeden bir grup kimse bayram namazı için mescide gittiler ve orada oturup Allah'ı zikrettiler. Bazı arkadaşları, "*Onlar, ayakta ve oturarak Allah'ı zikrederler*"⁶³ ayetini hatırlatınca bu defa da kalkıp ayakta zikretmeye başladılar. Müellifimize göre, onların bu uygulamaları zikrin hem cehrî yapılmasının hem de ayakta ve halka halinde yapılmasının caiz olduğunu gösteren çok açık ve kat'î bir delildir.⁶⁴

Sünbül Sinan, halka şeklinde toplu zikir yapmak ile ilgili olarak da Hz. Peygamberden rivayet edilen şu hadisi delil getirir: "Cennet bahçelerine uğradığınız zaman oradan istifade ediniz. Sahabeler: Ey Allah'ın Resulü Cennet bahçeleri nerelerdir diye sordular. Bunun

⁵⁸ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), vr: 4b.

⁵⁹ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), vr: 5a.

⁶⁰ el-Bakara 2/152.

⁶¹ Âl-i İmrân 3/191.

⁶² Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 5a.

⁶³ Âl-i İmrân 3/191.

⁶⁴ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 5a.

üzerine Hz. Peygamber: Oralar, zikir için bir araya gelinen ve halkalar halinde zikir yapılan meclislerdir" buyurdu. Müellifimiz, Kâşânî'nin, *Te'vîlâtü'l-kur'ân* adlı eserinde bu hadisi halka şeklinde yapılan zikrin meşruiyetine delil olarak getirdiğini, yine Beyzâvî'nin (öl. 685/1286) ayetteki "Allah'ı zikrediyorlar" ifadesini, farklı şekillerde bulunsalar da daima Allah'ı zikrediyorlar, yani zikir hâlleri daimidir şeklinde yorumladığını ifade etmektedir.⁶⁵

Müellifimiz, Yusuf b. el-Hasen el-Kevaşî'nin (öl. 680/1281), "Ey iman edenler, Allah'ı çokça zikredin"⁶⁶ ayetini: "Deli olmak, akli başında olmamak, bir de uyku ve cünüplük hâli hariç -çünkü bu hâller gaflet hâlidir ve bu hâllerde zikir yasaklanmıştır- bunların dışındaki bütün hâllerde ayakta, otururken, uzanırken, hasta iken, sağlıklı iken, gece, gündüz, karada, denizde, her hâlükârda ve her yerde Allah'ı layık olduğu şekilde tehlil, tekbir, tahmid, takdis ederek çokça zikredin" şeklinde tefsir ettiğini nakleder.⁶⁷

Yine müellifimiz, Begavî ve Sa'lebî'nin (öl. 427/1035) bu ayetin tefsiriyle ilgili olarak İbn Abbas'tan şu rivayette bulunduklarını nakleder: Allah Teâlâ, zikir ibadeti hariç kullarına farz kıldığı bütün ibadetler için belli bir sınır koymuş ve hemen peşinden de zorunlu hâllerde o ibadet için bir mazeret belirtmiştir. Ancak zikir ibadeti için belli bir sınır ve engel koymamıştır. Zira akli başında olmama hâli hariç zikir için hiçbir engel yoktur. Kişi, bütün durumlarda Allah'ı anmak ve hatırlamakla yükümlüdür.⁶⁸

Müellifimize göre zikirle ilgili ayetlerin tefsiri hakkında yapılan bu izahlar, hem Allah'ı cehrî olarak zikretmenin cevazına hem de cehrî zikri teşvik etmeye yönelik önemli delillerdir. Ayrıca ayetlerdeki ifade şeklinden şunu da anlıyoruz ki Allah'ı çokça zikretmek farz olan amellerin kapsamına girer. Dolayısıyla zorunlu bir durum söz konusu değilse hem töhmet altında kalmamak için farz amelleri açıktan ve sesli olarak yerine getirmek hem de insanlara yol göstermek, gafletten uyandırmak ve Allah'ın zikrini kalplere yerleştirmek gibi nedenlerden dolayı zikri açıktan ve cehrî olarak yapmak daha faziletlidir.⁶⁹

⁶⁵ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), vr: 5b.

⁶⁶ el-Ahzâb 73/41.

⁶⁷ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 5b.

⁶⁸ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 5b.

⁶⁹ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 5b.

Sünbül Sinan'a göre cehrî zikrin caiz olduğunu gösteren delillerden biri de *"Hac ibadetlerinizi yerine getirdikten sonra babalarınızın faydalı ve güzel işlerini andığınız gibi, hatta ondan daha kuvvetli bir şekilde Allah'ı zikredin"*⁷⁰ ayetidir. Rivayete göre cahiliye döneminde Kureyş ve diğer kabileler hac ibadetini yerine getirdikten sonra, Mina vadisinde durup, başkalarının da duyacağı şekilde yüksek sesle atalarının faziletlerini ve iyi yönlerini anlatıp onlardan gururla bahsederlermiş. Bu yüzden Allah, onlara, atalarını zikrettikleri gibi yüksek sesle Allah'ı zikretmelerini emretmiştir. Dolayısıyla bu ayetler, cehrî zikrin teşvik edilip sevdinilmesi konusunda şüphe bırakmayacak derece açık ve kesin delillerdir.⁷¹

2.2.3. Cehrî Zikrin Meşruiyeti ile İlgili Kudsî Hadisler

Sünbül Sinan, konuyla ilgili olarak evvela İbn Abbas'ın rivayet ettiği şu kudsî hadisi delil getirir: Allah Teâlâ şöyle buyurdu: *"Ey Âdem oğlu; sen beni yalnızken zikredersen, ben de seni kendi yanımda zikrederim. Sen, beni bir topluluk içinde zikredersen, ben de seni ondan daha hayırlı bir topluluk içinde zikrederim"*. Muâz b. Cebel'den gelen rivayetinde ise şöyle denilmiştir: *"Kulum beni yalnızken zikrederse ben onu melekler topluluğu içerisinde zikrederim, o beni bir topluluk içinde zikrederse ben onu Arş-ı Âlâ 'da zikrederim"*⁷²

Bir başka kudsî hadiste ise şöyle buyrulmuştur: *"Ben kulumun benim hakkımdaki zannı üzereyim. Kulum, beni zikredip andığı zaman ben onunla beraberim. O beni kendi içinde zikrederse, ben de onu kendi katımda zikrederim. Şayet kulum beni bir toplulukla beraber zikrederse, ben de onu daha hayırlı bir topluluğun içinde zikrederim"*⁷³

Müellifimize göre bu kudsî hadisler, zikrin, cehrî olarak yapılmasını tavsiye eden önemli delillerdir. Dolayısıyla aklı başında insaflı hiç kimse bu hadislerde geçen topluluk içerisinde yapılacak zikrin cehrî olacağını inkâr edemez. Zira hadiste *"eğer beni nefsinde gizli bir şekilde zikrederse ben de onu nefsimde zikrederim, eğer beni topluluk içerisinde zikrederse ben de onu melekler topluluğunun içinde zikrederim"* ifadesi, topluluk içinde yapılan zikrin cehrî yani sesli ve açık bir şekilde yapıldığını ifade etmektedir.⁷⁴

⁷⁰ el-Bakara 2/200.

⁷¹ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 6a.

⁷² Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 7a.

⁷³ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 7a.

⁷⁴ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 7a.

2.2.4. Cehrî Zikrin Meşruyeti ile İlgili Nebevî Hadisler

Sünbül Sinan, cehrî zikrin meşruyeti ile ilgili olarak Hz. Peygamber'den şu hadisi nakleder: "Yürüyün, müferridler öne geçti. Sahabe; Ey Allah'ın Resulü, müferridler kimdir diye sorunca Hz. Peygamber şöyle cevap verdi: Müferridler, Allah'ı çokça zikreden erkekler ve kadınlardır. Bir başka rivayette ise; onlar, hayretler içerisinde hareket eden ve seher vakitlerinde bu tarzda Allah'ın zikri ile meşgul olup titreyen kimselerdir. Zikir, onların sırtlarındaki günah yüklerini indirdiği için kıyamet günü hafiflemiş olarak Allah'ın huzuruna gelirler".⁷⁵

Müellifimize göre bu hadis-i şerif, riya karışmadığı sürece zikir esnasında hareket etmenin caiz olduğuna açıkça delalet etmektedir. Zira burada zikir esnasında hareket etmeyi yasaklayan bir hüküm yoktur. Böyle bir hüküm yoksa zikir esnasında hareket etmek nasıl haram olur. İşin riya boyutuna gelince, gösteriş zaten bütün ibadetlerde haramdır. Bu durumda sürekli Allah'ın zikri ile meşgul olanların davranışlarını gösteriş olarak değerlendirmek doğru değildir. Dolayısıyla burada yapılması gereken şey, devamlı Allah'ın zikri ile meşgul olan müminlere iyi niyetle bakmak ve onları sâlih kimseler olarak kabul etmektir.⁷⁶

Müellifimizin, konuyla ilgili naklettiği bir diğer delil ise Ebû Said el-Hudrî'den rivayet edilen şu hadistir: Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Allah'ı öyle çok zikredin ki, insanlar size mecnûn yani deli desinler". İbn Abbas'ın rivayetinde ise Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Allah'ı öyle çok zikredin ki, münafıklar size gösteriş yapıyorsunuz desinler". Müellifimize göre bu iki hadiste, müminleri, yapmış oldukları zikir ve hareketlerinden dolayı kınayanlara karşı büyük bir uyarı ve sakındırma vardır.⁷⁷

Sünbül Sinan, Hz. Peygamberin, namazdan sonra ashabı ile beraber cehrî olarak zikir, tehlil ve tesbih yaptığını ifade ettikten sonra konuyla ilgili olarak Abdullah bin Zübeyr'den şu hadisi nakleder: "Hz. Peygamber, namazın sonunda selâm verdiği vakit yüksek sesle şöyle tehlil yapardı: Allah'tan başka ilâh yoktur, Allah, tektir, ortağı yoktur, mülk O'nundur, hamd O'na âittir, O, her şeye kadirdir, güç ve kuvvet ancak Allah'a mahsustur, Allah'tan başka ilâh yoktur, biz ancak ona

⁷⁵ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 7a.

⁷⁶ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 7a.

⁷⁷ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 7b.

ibadet ederiz, nimet O'nun, fazilet O'nun, güzel senâ da O'nundur. Kâfirler istemese de Allah'tan başka ilâh yoktur".⁷⁸

Müellifimiz, Nevevî'nin (ö. 676/1277), *el-Bustân* adlı eserinin "el-Ezkâr" bölümünde; Hz. Peygamber ve ashabının namazlardan sonra zikir, tehlil ve tesbihleri yüksek sesle yaptıklarını naklettiğini ifade eder.⁷⁹

Yine müellifimiz, *Ravzatu'l-ulemâ* adlı eserde Abdullah b. Ömer'den gelen rivayette, Hz. Peygamberin şöyle dediğini nakleder: "Kim, Allah yolunda yüksek sesle 'Allahüekber' diyecek olursa, Allah ona en büyük hoşnutluğunu gösterecek, onu cennetlerinde Hz. İbrahim ve diğer peygamberlerle birlikte bulunduracak ve o kimse sabah-akşam Rabbinin cemalini görenlerden olacaktır". Müellifimize göre bu nebevî hadisler, Hz. Peygamber ve ashabının hayatında cehri zikrin yapıldığını gösteren çok önemli delillerdir.⁸⁰

2.2.5. Cehrî Zikrin Meşruiyeti ile İlgili Fıkıh Kitaplarında Verilen Fetvalar

Sünbül Sinan, eserinin bu kısmında cehrî zikrin meşruiyetine delil olarak bazı fıkıh kitaplarında geçen fetvalardan örnekler vererek konuyu izah etmeye çalışır. Müellifimiz, *Mecmû'u'n-Nevâzil*, *el-Hâniye*, *el-Kübrâ*, *es-Süğra Câmiu'l-Muzmerât*, *es-Sirâciyye*, *el-Mültekat* ve *et-Tecnîs ve'l-Mezîd* gibi eserlerdeki bilgilerden naklen hamam ortamlarında bile yüksek sesle Kur'an okumanın mekruh, ancak alçak sesle okumanın caiz olduğu ile ilgili fetvaların mevcut olduğunu söyler.⁸¹

Müellifimize göre *en-Nevâzil*, *el-Hâniye*, *es-Sirâciyye* ve *el-Mültekat* gibi eserlerde namazdan sonra yüksek sesle tesbih ve tehlil getirmenin mekruh olmadığı zikredilmiştir. Keza *es-Sirâciyye* ve *Muhtasaru'l-kübrâ* adlı eserlerde de hamamda bile yüksek sesle tesbih ve tehlil getirmenin mekruh olmadığı ifade edilmiştir. Hatta bir kişi hamamda sesini yükselterek tesbih ve tehlil getirirse bu caizdir denilmiştir.⁸²

Müellifimiz, yukarıda sayılan fetva kitaplarının tamamında yüksek sesle hem zikir hem de tesbih ve tehlil okunabileceğini belirttikten sonra konuyla ilgili şu değerlendirmeleri yapar: Yukarıda delil olarak ortaya konan ayet-i kerime, hadis-i şerif ve fıkıh kitaplarındaki fetvalar

⁷⁸ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 7b.

⁷⁹ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 7b.

⁸⁰ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 8a.

⁸¹ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 8a.

⁸² Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 8a.

göstermektedir ki yüksek sesle Allah'ı zikretmek mekruh değil caizdir, hatta yerine göre müstehaptır. Çünkü Hz. Peygamber ve ashâbı gerek yalnızken gerekse de cemaat halinde yüksek sesle zikir yapmışlardır. Ayrıca burada ayet ve hadislerde geçen "zikir" lafzı her ne kadar umumi olup hem cehrî hem de hafî zikri ifade etse de akla ilk gelen cehrî zikirdir. Bu husus bazı mezheplerde ihtilaflı bir konu olsa da burada hükmen yapılması gereken "zikir" ifadesini cehrî olarak anlamak ve bununla amel etmektir.⁸³

2.2.6. Cehrî Zikri, Hafî Zikre Tercih Etmenin Faziletine Dair Deliller

Sünbül Sinan, eserinin 10b varağı ile 15a varakları arasında cehrî zikrin meşruiyeti ile hafî zikre tercihi ve bu konuda yapılacak itirazlara cevaplar vermektedir. Müellifimiz burada evvela konu hakkındaki ayet ve hadisleri dile getirir daha sonra konuyla ilgili tefsir alimlerinin ve fıkıh kitaplarının ortaya koymuş olduğu delilleri nakleder. Ardından konuya yapılabilecek itirazları kendisi takdiri olarak sorup, aynı itirazlara yine kendisi ayet, hadis ve fıkıh kitaplarından deliller getirerek cevaplar verir. Hem cehrî zikrin hafî zikre tercih edilmesi hem de bu konudaki itirazlara verilen cevaplarla ilgili bilgilerin tamamına burada yer vermek çalışmamızın hacmini aşağından burada daha çok konuyla ilgili bazı ayet ve hadislerle yer verilecektir.⁸⁴ Dipnot ilave edildi

Müellifimize göre, cehrî zikir ile hafî zikir arasındaki tercih ile ilgili tartışmalarda ihtilaf noktalarından bir tanesi de "*Bir zaman Zekeriyâ Rabbine gizli bir şekilde yalvarmıştı*"⁸⁵ ayetinde geçen "*gizli bir şekilde yalvarmıştı*" ifadesidir. Hafî zikrin tercih edilmesinin daha faziletli olduğunu iddia edenlere göre Kâşânî, Fahreddin Râzî ve Beyzâvî gibi müfessirler, bu ayeti izah ederken, gizli yapılan dua, riyâdan ve gösterişten uzak olduğu için daha güzel olur demişlerdir. Müellifimize göre iddia sahipleri, burada büyük bir yanlgı içerisine düşmüşlerdir. Zira söz konusu müfessirler burada 'riyâ şüphesinin olması halinde' şartını ileri sürmüşlerdir, yoksa hafî zikrin cehrî zikirden daha faziletli

⁸³ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 8a.

⁸⁴ Müellifin, risâlesinde yer verdiği cehrî zikrin, hafî zikre tercih edilmesinin fazileti ile ilgili ulema görüşlerinin tamamı ile yine bu konuda itirazı olanlara verilecek cevaplarla ilgili bilgilerin tamamı hakkında geniş bilgi için bkz., Sünbül Efendi, *Risâle-i tahkikiyye* (Osmanlıca), 24-30; Bozbuğa, *Bir Fetvâ Tercih ve Tahrîc Örneği Olarak Sünbül Sinan Efendi'nin Risâle-i Tahkikiyye'si*, 71-81.

⁸⁵ Meryem 19/3.

olduğuna dair bir beyanda bulunmamışlardır. Dolayısıyla burada Allah'a sesli olarak dua etmenin ya da Allah'ı sesli olarak zikretmenin haramlığı ya da mekruhlığı ile ilgili herhangi bir yasaklama yoktur.⁸⁶

Sünbül Sinan, daha sonra cehrî zikrin hafî zikre tercih edilmesinin daha faziletli olduğuna dair ayetlerde geçen hükümleri delil olarak getirir. Ona göre, *"Ey iman edenler, Allah'ı çokça zikredin"*⁸⁷ ayeti ile münafıklar hakkında nazil olan *"Onlar namaza kalktıkları zaman tembel ve isteksiz olarak kalkarlar, insanlara karşı gösteriş yaparlar, Allah'ı çok az zikredip anarlar"*⁸⁸ ayetinde *"Allah'ı çokça zikretmek"* müminin özelliği, *"Allah'ı az zikretmek"* ise münafıkların özelliği olarak ifade edilmiştir. Müellifimize göre *"Allah'ı çokça zikredin"* ifadesi aynı zamanda vücbiyet ifade etmektedir. Bu durumda Allah'ı çok zikretmek ya farzdır, ki ilk anlaşılan zahir mana budur. O zaman diğer farzlar gibi zikrin açıktan yapılması vacip olur. Ya da nafiledir. Bu durumda da diğer nafile amellerde olduğu gibi zikrin açıktan yapılması caiz olur.⁸⁹

Müellifimiz, cehrî zikrin, hafî zikre tercih edilmesinin daha faziletli olduğuyla ilgili olarak *"Kur'an okunduğu zaman onu dinleyin ve susun"*⁹⁰ ayetinden, Kur'an'ı okuyan kimsenin onu başkasının duyacağı şekilde yüksek sesle okuması gerektiği hükmünü çıkarmaktadır. Yine burada Kur'an'ı okuyan kişi olarak bizzat Hz. Peygamber'in kastedildiğini söylemektedir. Ona göre, bu ayetten, Hz. Peygamber'in ümmetine Kur'an'ı yüksek sesle okumasının emredildiği anlaşılmaktadır. Ayrıca bu şekilde Kur'an'ın yüksek sesle okunmasının, hem okuyan kişinin Allah'a olan bağlılığını gösterdiği hem de dinleyenlerin maneviyatını artıracığı bir uygulama olduğu vurgulanmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber, gelen vahiyleri insanlara ancak bu şekilde sesli olarak anlatarak görevini yerine getirmiştir.⁹¹

Sünbül Sinan'a göre, *"Kendi içinden, yalvararak ve ürpererek, yüksek olmayan bir sesle sabah akşam Rabbini zikret"*⁹² ayetindeki ifade ise Hz. Peygamberden, Allah'ı kendi içinden yüksek olmayan bir sesle zikretmesini istemektedir. Bunun hikmeti ise insanın, iç dünyasında ihlas ve samimiyetle yapacağı zikirlerle Allah'a daha çok kalbî yakınlık elde

⁸⁶ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 8b.

⁸⁷ el-Ahzâb 33/41.

⁸⁸ en-Nisâ 4/142.

⁸⁹ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 9b.

⁹⁰ el-A'râf 7/204

⁹¹ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 12b.

⁹² el-A'râf 7/205.

edeceğini belirtmek içindir. Yoksa yüksek sesle zikretme anlamında değildir. Dolayısıyla A'râf suresindeki bu iki ayet arasında anlam ve hüküm bakımından herhangi bir zıtlık yoktur.⁹³

Sünbül Sinan'a göre, zikrin cehrî olarak yapılmasının önemli delillerinden bir tanesi de sahih ve muttasıl bir senetle rivayet edilen şu hadis-i şeriftir: Hz. Ali şöyle buyurdu: "Ey Allah'ın Resulü, bana, yollar arasında Allah'a en yakın olan, ibadet olarak en kolay gelecek ve Allah Teâlâ katında da en faziletli olan yolu öğret" dedi. Allah Resulü şöyle buyurdu: "Ey Ali, açıktan ve gizli olarak Allah'ı zikretmeye devam et" dedi. Bunun üzerine Hz. Ali şöyle dedi: "Ey Allah'ın Resulü, bütün insanlar Allah'ı zikrediyorlar, ben sadece bana mahsus olacak bir şeyi emretmenizi istiyorum" dedi. Allah Resulü şöyle buyurdu: "Ya Ali, benim ve benden önceki bütün peygamberlerin söyledikleri en faziletli kelime, 'La ilahe illallah' kelimesidir. Yeryüzünün yedi tabakasıyla gökyüzünün yedi tabakası terazinin bir kefesinde olsa, 'La ilahe illallah' da diğer kefesinde olsa, 'La ilahe illallah' ağır gelir".

Bu defa Hz. Ali, "O halde nasıl zikir yapayım, Ey Allah'ın Resulü?" diye sordu.

Allah Resulü şöyle buyurdu: "İki gözünü kapat ve üç defa benden 'La ilahe illallah' kelimesini dinle, sonra sen üç defa söyle, ben dinleyeyim." Hz. Peygamber daha sonra başını kaldırdı, sesini yükseltip gözleri kapalı olarak üç defa "La ilahe illallah" dedi. Hz. Ali de dinledi. Sonra Hz. Ali başını kaldırdı, sesini yükseltip gözleri kapalı olarak üç defa "La ilahe illallah" dedi. Hz. Peygamber de onu dinledi."⁹⁴ Müellifimize göre bu hadis, yüksek sesle Allah'ı zikretmenin aynı zamanda ibadet olduğunu gösteren önemli bir delildir.⁹⁵

Sünbül Sinan, bu hadisi naklettikten sonra, bu şekilde telkin yoluyla yapılan zikri, Yüce Allah, Hz. Cebrail'e, o da Hz. Peygamber'e, o da Hz. Ali'ye, o da oğulları Hz. Hasan, Hüseyin, Hasan Basrî ve Kümeyl b. Ziyâd'a telkin ettiğini ifade eder. Hasan Basrî, bu zikir telkinini Habibü'l-Âcemî'ye, o da Davud b. Nuseyr et-Taî'ye, o da Ma'rûf el-Kerhî'ye telkin etmiştir. Müellifimiz, daha sonra, Ma'rûf el-Kerhî'den kendisine kadar gelen Halvetiyye tarikatı silsilesini isim halinde zikreder.⁹⁶

⁹³ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 12b.

⁹⁴ Müslim, İman, 234; Tirmizî, Fiten, 35.

⁹⁵ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 14b.

⁹⁶ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 15a.

Müellifimize göre, zikrin yüksek sesle yapılmasında pek çok maddi ve manevî fayda vardır. Mesela zikrin açıktan yapılmasında başkalarına örnek olma, gaflette bulunanları uyarma, günahların bağışlanması, ölümlere ve dirilere telkinde bulunma ve kalplerdeki pasın silinmesi gibi birçok faydalı amel vardır. Dolayısıyla zikrin yapılmasında samimi bir niyet söz konusu ise bu durumda zikrin açıktan yapılması hem sevap açısından daha faziletli hem de amel açısından daha makbuldür.⁹⁷

Yine yüksek sesle zikir yapılan yerlerde manevî bir heyecan ve coşku meydana gelir ve insanlar bu tür ortamlardan kalben ve ruhen istifade ederler. Bazen de insanların alışveriş yaptığı çarşı ve pazar gibi kalabalık yerlerde zikretmek, oradaki gafil ve fasık kimselerin uyanışına sebep olur. Çünkü insanlar bazen lüzumsuz ve gereksiz işlerle meşguliyetten gaflette olduklarının farkında olmayabilirler. Dolayısıyla böyle durumlarda ve ortamlarda ibadet niyetiyle sesli olarak zikir yapmak hayırlı bir amelin işlenmesine vesile olur. Bu yüzden insanların kalabalık olduğu yerlerde yüksek sesle yapılan zikir ve dualar, insanın tek başına sessiz olarak yapacağı zikir ve dualardan daha faziletli olabilir.⁹⁸

Müellifimize göre cehrî zikrin, hafî zikre tercih edilmesinin daha faziletli olacağı hususu ile ilgili olarak tasavvuf ehlinin yaklaşımı şu şekildedir: “Seyr u sülûk yoluna yeni girmiş müptedi müritler için zikir yapmak ve Kur’an okumak gibi amellerin açıktan ve sesli olarak yapılması daha faziletlidir. Çünkü insanın zihninde ve kalbinde bulunan kötü duygu ve düşüncelerin ortadan kaldırılması, nefsânî arzu, istek ve düşüncelerin önüne geçilmesi ve zikirden kaynaklı manevî duygu ve düşüncelerin kalbe tam olarak yerleşmesi için yüksek sesle zikretmek ve Kur’an okumak onlar için daha faziletlidir hatta yerine göre vaciptir. Ancak bu kimselerin yaptıkları zikir ne zaman ki dilden kalbe geçerse o zaman duruma göre hafî olarak zikir yapmalarında da bir sakınca yoktur.”⁹⁹

Sonuç

Sünbül Sinan, yazmış olduğu bu eserinde, yaşadığı dönemin bir kısım uleması tarafından ayakta, yüksek sesle ve halka halinde zikir

⁹⁷ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 9b.

⁹⁸ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 8a-9b.

⁹⁹ Sinan, *Risâle-i tahkikiyye* (Esat Efendi, 1761), 15b.

yapmanın dinde yerinin bulunmadığını, bu uygulamanın raksla benzerlik taşıdığını ve raksın da dört mezhebe göre icma' ile haram kılındığını iddia ettikleri fetvalarına cevap vermiştir.

Müellifimiz, eserinde; devrân zikrinin raks olmadığını, ayrıca bu zikrin dört mezhep tarafından haram kılındığına dair bir icma'nın bulunmadığını, bu şekilde zikir yapmayı meşru kabul eden ve buna helal diyen kişilerin kâfir olmayacağını, buna helal demeyip yapanların ise fasık olmayacağını delilleriyle ortaya koymaya çalışmıştır.

Yine zikrin meşruiyeti ile ilgili olarak Hanefî ve Şâfiîler arasında herhangi bir ihtilafın bulunmadığını, ihtilafın, yalnızca zikrin yapılış şekliyle ilgili olduğunu vurgulamıştır. Ayrıca cehrî zikir ile hafî zikir arasındaki farkın, yapan kişinin durumuna göre değişeceğini, bununla birlikte maslahata uygunluk açısından cehrî zikri tercih etmenin daha faziletli olacağını savunmuştur.

Sünbül Sinan, eserinde devrân zikrinin dinî açıdan meşruiyetini ele alırken, meselenin yalnızca dinî meşruiyet boyutuna dikkat çekmiş, konunun maslahata uygunluk boyutuna değinmemiş dolayısıyla, umuma açık cami ve mescitlerde bu tür bir uygulamayı kendi dönemi açısından sakıncalı görmemiştir. Ancak sonraki dönemlerde, bu konu ciddi anlamda bir sorun haline gelmiş ve tarihte medrese ehli ile tekke ehli arasında istenmeyen olayların meydana gelmesine kadar devam etmiştir.

Günümüzde de buna benzer sorunlar zaman zaman yaşanmakta ve konuyla ilgili olarak dinî zemin üzerinden farklı tartışmalar yapılmaktadır. Kanaatimize göre, tasavvuf ehlinin kendi tekke ve zaviyelerinde ibadet niyetiyle yapmış oldukları bazı uygulamaları, halka açık cami ve mescitlerde yapmaları, fikhî açıdan doğru olsa da maslahata uygunluk açısından doğru değildir.

Tasavvuf ehlinin, toplu halde ve cehri olarak zikir yapmanın meşruiyeti için delil getirdikleri bir hadis-i şerifte konunun maslahat boyutuna ışık tutacak önemli bilgiler yer almaktadır.

Şeddâd b. Evs'in aktardığına göre, Hz. Peygamber şöyle buyurdu: "Aranızda yabancı, yani Ehl-i Kitap'tan kimse var mı?" Biz de "Hayır, ey Allah'ın Resulü, yok" diye cevap verdik. Bunun üzerine Hz. Peygamber, kapının kapatılmasını emretti ve ardından, "Ellerinizi kaldırın ve "La ilahe illallah" deyin" buyurdu. Biz de ellerimizi kaldırarak "La ilahe

illallah” dedik. Daha sonra Hz. Peygamber, “Size müjdeler olsun. Şüphesiz Allah günahlarınızı bağışladı” buyurdu.¹⁰⁰

Bu hadiste, Hz. Peygamber'in öncelikle Ehl-i Kitap'tan birinin bulunup bulunmadığını sorması, ardından kapının kapatılmasını emretmesi ve cemaatine cehrî zikir yaptırmayı tasavvuf ehlinin yapacağı zikir konusundaki mahremiyeti, zikrin yapılacağı mekânı ve yapılacak zikrin şekli ile ilgili hususlar hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu durum, cehrî zikrin meşruiyetine delil teşkil etmekle birlikte, zikir meclislerinin mahremiyetine ve tarikat ehlinin bazı sırlarının ehil olmayan kimselerle paylaşılmaması gerektiğine de işaret etmektedir. Ayrıca, zikir sonrası müjdelenen mağfiret, toplu olarak yapılan ihlaslı zikrin manevi kazançlarına vurgu yapmaktadır.

Sonuç olarak, Sünbül Sinan'ın ortaya koyduğu görüşler, sadece döneminin ilmî ve tasavvufî tartışmalarına ışık tutmakla kalmamakta, aynı zamanda günümüzde de devam eden benzer tartışmalar için önemli bir referans noktası teşkil etmektedir. Zikir uygulamalarının dinî meşruiyeti ile toplumsal maslahat arasındaki denge, geçmişte olduğu gibi bugün de dikkate alınması gereken önemli bir husus olarak karşımızda durmaktadır.

Kaynakça

- Arpaguş, Sâfi. “Hüccetü's-Semâ' XVII. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Mûsikî, Semâ' ve Devran Hakkındaki Dînî Tartışmalar ve İsmâil Ankaravî'nin semâ' müdâfaası”. *Marife Dini Araştırmalar Dergisi* 7/3 (31 Aralık 2007), 369-399. <https://doi.org/10.5281/zenodo.3343865>
- Bozbuğa, Yunus. *Bir Fetvâ Tercih ve Tahrîc Örneği Olarak Sünbül Sinan Efendi'nin Risâle-i Tahkikiyye'si*. Yalova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Çelik, İsa- Tay, Ömer. “Çiştîyye Tarîkatının Semâ ve Mûsikîye Yaklaşımı”. *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 21/1 (22 Haziran 2021), 210-230. <https://doi.org/10.30627/cuilah.796364>
- Düzdağ, M. Ertuğrul. *Şeyhülislam Ebussuud Efendi Fetvaları Işığında 16 Asır Türk Hayatı*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 2000.
- Edis, Mustafa Salih. “Şeyhülislam Kemalpaşazâde ve Ebussuud Efendi'nin İttifak ve İhtilaf Ettikleri Tasavvufi Meseleler”.

¹⁰⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 124; Taberânî, *Mu'cem'ül-kebir*, VII, 289, 290.

- Kemalpaşazâde Felsefe-Din-Edebiyat Araştırmaları*. ed. Murat Demirkol vd. 340-358. Ankara: Fcr Yayın Reklam Bilgisayar San. ve Tic. Ltd. Şti, 2022.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid. *İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn*. çev. Sıtkı Güllü. İstanbul: Huzur Yayınevi, 2012.
- Gürer, Dilaver. "Osmanlılar 'da Semâ, Devrân, Raks Tartışmaları ve İki Şeyhülislâm Risâlesi". *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, 26 (Şubat 2010), 1-23.
- İnanır, Ahmet. "XVI. Yüzyıl Osmanlı Fakih ve Sûfilerinin Semâ, Raks ve Devrân Tartışmalarında Lehte ve Aleyhte Kullandıkları Hukûki Deliller ve Değerlendirilmesi". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/2 (15 Aralık 2014), 237-269. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/cuifd/issue/4282/254715>
- Kemalpaşazâde. *Risâle fi beyânî'r-raksi ve'd-deverânî*. Süleymaniye Kütüphanesi, Reşit Efendi, 858, 206b.
- Kemalpaşazâde. *Risâle fi tahkiki'l-hakk ve ibtilâi re'yi's-sufiyye fi'r-raksi ve'd-deverân*. Süleymaniye Kütüphanesi, Dügümlü Baba, 446, 88a-b.
- Koca, Ferhat. "Osmanlı Fakihlerinin Semâ, Raks ve Devrân Hakkındaki Tartışmaları". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 7/13 (2004), 25-74.
- Öngören, Reşat. "Osmanlılar Döneminde Sema ve Devrân Tartışmaları" 25 (Ocak 2010), 124-132.
- Sinan, Sümbül. *Risâle der hakk-ı zikr-i devrân*. Süleymaniye Kütüphanesi, Atıf Efendi, 1398.
- Sinan, Sümbül. *Risâle-i tahkikiyye*. Süleymaniye Kütüphanesi, Esat Efendi, 1761.
- Sümbül Efendi. *Risâle-i tahkikiyye (Osmanlıca)*. çev. Müfid Yüksel. İstanbul: Fulya Yayınları, 2001.
- Uludağ, Süleyman. "Devran". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. İstanbul: TDV Yayınları, 1994. <https://islamansiklopedisi.org.tr/devran#1>
- Yakup, Yusuf b. *Menâkıb-ı şerîf ve tarîkatnâme-i pîrân ve meşâyih-i tarîkat-ı alîyye-i halvetiyye*. İstanbul, 1290.
- Yılmaz, Ömer. "Kemalpaşazâde'nin Devrân, Raks ve Semâ'ya Dair Görüşleri". *Kemalpaşazâde Felsefe-Din-Edebiyat Araştırmaları*. ed. Murat Demirkol vd. 360-381. Ankara: Fcr Yayınları, 2022.

- Yücer, Hür Mahmut. "Sünbül Sinan". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/135-136. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi Yayınları, 2009. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sunbul-sinan>
- Yücer, Hür Mahmut. "Sünbülüyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/136-140. İstanbul: TDV İslâm Ansiklopedisi Yayınları, 2010. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sunbuliyye>